

Şanlıurfa'da Tarih Boyunca Kurulan Kütüphaneler

Remzi Mızrak*

Öz

Şanlıurfa kütüphaneleriyle ilgili çok az inceleme ve makale vardır. Bu çalışmada, Şanlıurfa ve çevresindeki arşiv ve kütüphane yapılarını, dağınık halde bulunan bilgilerini toplayarak tanıtmaya çalıştık. Kapsamı daha da geniş olan bu çalışma burada teknik ayrıntıya inilmeden sunulmuştur.

Giriş

Tarihte ilk kurulan kütüphanelerin bulunduğu bir coğrafyada yer alan Şanlıurfa şehrinin kültürel ve tarihi önemi son dönemde GAP'la birlikte gündeme gelmiştir. Son araştırma ve kazılarla M.Ö. 10 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu kanıtlanan bu kültür merkezi kütüphane yapıları açısından da önem arz etmektedir. Bölgede oluşturulan kütüphanelerin kültürel, dini ve stratejik önemden dolayı Harran ve sonradan gelişecek olan Urfa'da yoğunlaştığı söylenebilir. Önasya arşiv ve kütüphaneleriyle Yunan ve Roma kütüphanelerinin bu iki yerleşim yerinde oluşturulduğu kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca ilk büyük Hıristiyan kütüphaneleri de yine Urfa'da kurulmuştur.

Harran ve Kütüphaneler

Kaynaklarda ismi ilk defa M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde geçen ve tarihin tüm dönemlerinde kültür ve uygarlık merkezi olma özelliğini kaybetmeyen bu bölgede oluşturulan arşiv ve kütüphane yapıları hakkında ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz. Yapılan arkeolojik kazılarda da bu yönde buluntulara rastlanılmamıştır. Harran'da ilk defa İngiliz arkeolog D.S. Rice tarafından 1952 ve 1956 yıllarında kazılar yapılmıştır. 1988 ve 1991 yılları arasında Harran Höyüğü kazısında çivi yazılı tabletler ve çivi yazılı adak kitabeler bulunmuştur ama bunlar bir kütüphanenin (arşiv kütüphane) olduğunu doğrulayan bil-

* Remzi Mızrak, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünde Kütüphanecidir.

giler değildir (Yardımcı 1998:17).

Harran'daki kütüphaneler daha çok medrese kütüphaneleri şeklinde gelişmiştir fakat ayrıntılı bilgi yoktur. Sadece çeşitli kaynaklarda, çeviri faaliyetleri için çeşitli yerlerden İskenderiye'den ve Anadolu'dan getirilen kitapların yazmaların çevrilerek buradaki medrese kitaplıklarında muhafaza edildiği şeklinde bilgiler vardır (Yurt...7433).

1885 yılında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Cevdet Paşanın bir eserine yazdığı önsözde, İbn Vahşiyye'nin el-Filahat- el-Nebatiye adlı eserine atıfta bulunarak, Harran'da 291 H yılı civarında eski Süryani dilinde yazılmış kitaplarla dolu bir kütüphanenin olduğunu ve bu kütüphanenin yönetiminden sorumlu bir de kütüphanecinin olduğu şeklinde bir bilgi verir. Ama Şeşen (1996:31) bahsi geçen kitabı incelediğinde böyle bir ibareye rastlamadığını belirtir.

Bilgiler bu şekilde olsa bile yıllarca kültürel ve dini bir merkez olarak kabul edilen, İskenderiye Okulunun sona ermesiyle dünyanın en önemli bilim merkezi rolünü üstlenen, ayrıca Yunanca ve Süryanice'den yapılan tercümelemlerle bilim ve kültürün daha geniş coğrafyalara yayılmasına sebep olan Harran'ın kütüphaneden yoksun olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Bu bölgede çok büyük ve zengin kütüphanelerin kurulduğu muhakkaktır ama bölgenin cazibesi aynı zamanda bir dezavantaj'da olmuştur. Bir çok devletin Harran'a sahip olma çabası bir yıkımı beraberinde getirmiş bölge yıllarca çeşitli devletlerin istilasına uğramıştır. Bu istiladan kütüphanelerde payını almıştır diye düşünüyorum. Yeni yapılacak olan araştırma ve kazılar Harran kütüphanelerini gün yüzüne çıkaracaktır.

Sultantepe Kütüphanesi

Bu kütüphane ile ilgili ilk veriler, 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından ortaklaşa yapılan ve 1952 yılında da devam eden kazılar sonucunda ele geçmiştir. 1951 yılında pişmemiş toplam 150 çivi yazılı tablet çıkarılmıştır(Gökçe ve Lloyd 1952:112). Tamamının 800 tane olduğu bu tabletler asıl kazı binasının dışına doğru genişleyen, duvarlarla birbirinden ayrılmış odalarda bulunmuştur. İçinden çıkan malzemelere göre zengin birine ait olduğu düşünülen bu evde tabletlerin çoğunun alt yazılarında tekrarlanan isme göre bunların rahip Kurdi-Nergal'e ait oldukları anlaşılmıştır(Çığ, 1998:75). Nergal ismi aynı zamanda tanrı anlamına da gelmektedir. Hem tabletler üzerindeki bu Kolofon' kaydı hem de buldukları yerin genel planından hareketle bu yerin bir ibadethane olduğunu ve bu kütüphanenin de bir tapınak kütüphanesi olduğunu söylemek mümkündür (Gökçe ve Lloyd 1952:113).

Odadaki tabletler alçak bir set üzerinde ve etrafı boş şarap küpleriyle çevrili olarak bulunmuştur. Geç Asur Dönemine mâl edilen bu kütüphanede bulunan

tabletler şu konulardadır (Gurney, 1952).

Edebiyat: : Gılgamesh destanı,yaratılış destanı, şiirler, tarihi hikayeler.

Dualar ve ilahiler : Sümerce ve Akadca

Büyüler : Sümerce ve Akadca

Tıbbi metinler

Kehanetler

Astronomi metinleri

Urfa'nın ilkçağ tarihi açısından oldukça önemli olan bu kütüphanede bulunan tabletler, o dönemde Urfa'da müze olmadığından Ankara Arkeoloji Müzesi'ne götürülerek koruma altına alınmıştır.

Edessa Kütüphane ve Arşivleri

Bu dönemdeki kütüphanelerin gelişimi Edessa şehrinin kültür merkezi olarak ön plana çıktığı, dini ve kültürel gelişmelerin hızlandığı bir Süryani Krallığı olan Osroene krallıkları döneminde gerçekleşmiştir. 376 yıl hüküm süren (MÖ 132 – MS 244) bu Süryani krallığı geniş bir dil ve edebiyat kültürüne sahipti. Bu kültürel zenginlik kral 9. Abgar'ın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Yunan bilim ve felsefesinin de etkisiyle zengin bir Süryani edebiyatı oluşturmuştur (Işıltan, 1998:265). Bu birikim kütüphane oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. İlk büyük Hıristiyan kütüphaneleri Kayseri ve İstanbul'la birlikte ilk olarak Edessa (Urfa)'da kurulmuştur (Baysal, 1987:7; Oğan, 1984).

Kurulan bu arşiv kütüphaneler bizzat Edessa krallarının yönetiminde kurulmuş, yönetimleri de önemli bir memur olan Şarrire' lere verilmişti (Segal, 1970:20). Bu arşivlerde, önemli halk olaylarını anlatan kronikler, özel ticari sözleşme senetleri, esir alışverişini içeren senetler, dini ve edebi eserler ve vergi kayıtları yer almıştır (Segal, 1970:20; Nursy, 1987: 263).

Edessa arşivlerine alınan bu dokümanlar krallık rejiminin sonuna doğru 'Edessa'nın kutsal olan ve kutsal olmayan arşivi diye tanımlanır. Yüzlerce yıl sonra bile bu arşiv kayıtları Piskoposluğa ait olan ve piskoposluğa ait olmayan şeklinde iki kategoride tutulmaya devam edilmiştir (Segal, 1970:20). Bu arşiv, kral 9. Abgar tarafından 201 yılında yıkıldıktan sonra tekrar yaptırılan ve kış evi de denilen kışlık saray içinde bulunmaktaydı (İslam...52).

Bu kraliyet arşivinin yanında tapınak kayıtları ve vasiyetnamelerin tutulduğu yerel kilise arşivleri (Segal, 1970:129) ile tarih ve doğal bilimler derslerinden oluşan bir müfredat programını destekleyen bir okul kütüphanesi de vardı (Yıldız, 1987: 301). Kaynakların korunmasının ön planda olduğu bu kolej kütüphanesinden sadece öğrencilere ödünç kitap verilirdi. Ödünç verilen kitaplar sıkı bir

şekilde kontrol edilirdi, kitabın içine isim yazmak kesinlikle yasaktı (Segal, 1970:137).

Ruha Sancağı (Urfa) ve Kütüphaneler

Urfa'nın bu dönemdeki kütüphaneleri daha çok vakıf yoluyla oluşturulmuş medrese, cami ve tekke kütüphaneleridir. Kütüphaneden ziyade, kitaplık diyebileceğimiz mahiyette yapılardır. İmparatorluk kütüphanelerinin genel karakterine uygun olarak hizmet vermişlerdir.

Bu dönemdeki kütüphaneler hakkında daha çok maarif ve vilayet salnameleleriyle, o dönemde yapılmış istatistikler ayrıntılı olmasa da bilgi vermektedirler.

Salnamenin Tarihi	Adı	Kütüphane sayısı
1883	Halep vilayet salnamesi	6
1894	Halep vilayet salnamesi	11
1898	Maarif salnamesi	7
1901	Halep vilayet salnamesi	11
1903	Maarif salnamesi	7

1902 yılında yayınlanan bir istatistikte de Urfa'da 9 adet kütüphane olduğu ve bunların 1040 el yazması, 1305 matbu olmak üzere toplam 2345 kitaba sahip olduğu belirtilmiştir (Gültepe, 1987:30; Bayraktar, 1982:11). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Urfa'da kurulan kütüphaneler şunlardır:

İbrahimiye Kütüphanesi: Dabakhane Camisi'nin içindeki medresenin bitişiğinde Hacı İbrahim Efendinin oğlu Muhammet Fazlı tarafından 1157H/1744M tarihinde yaptırılan bir medrese kitaplığıdır. 300 adet kitaba sahip olan bu kütüphanede günlük on akçe ücretle bir de hafız-ı kütüp (kütüphaneci) görevlendirilmiştir (Karakaş, 1996:123). Bu kitaplığın kuruluş tarihini Emsen (1960) ve Ötüken (1962) 1100H olarak vermiştir.

İhlasiye Kütüphanesi: Hacı Sait Ağa tarafından 1275H/1858M tarihinde kurulan bu kütüphanenin koleksiyon adedi 600 dür (Emsen, 1960: 30; Ötüken, 1962: 177; Karakaş, 1995: 126).

Rahimiye Kütüphanesi: Müftahi Abdürrahim Efendi tarafından 1150H/1737M tarihinde kurulan bu medrese kitaplığındaki kitap sayısı 221 dir (Emsen, 1960:30; Ötüken, 1962:177)

Süleymaniye Kütüphanesi: Damat Süleyman Ağa tarafından 1150H/1737M tarihinde Yusuf Paşa Mahallesinde kurulan bu kitaplığın koleksiyon sayısı 95 tir. (Emsen 1960:30; Ötüken, 1962:177; Karakaş, 1995:126).

Rızaiye Kütüphanesi: Hamavizade Ömer Paşa tarafından Kutbettin Camiin-

deki medresede kurulmuştur. Kuruluş tarihi 1170HM, kitap sayısı 100 dür (Emsen, 1960: 30; Ötüken, 1962: 177).

Rızvaniye Kütüphanesi: Sabık Rakka valisi Ahmet Paşa tarafından, 1159H/1746M yılında medresesinin bitişiğinde kurulmuştur (Soysal, 1998: 206; Erünsal, 1991: 98). Kitap sayısı 700 olan bu kütüphanede, günlük 6 akçe ücretle çalışan bir hafız – ı kütüp (Erünsal, 1991:174) ve birde kitapların bakım ve onarımıyla ilgilenen bir mücellit (ciltçi) görevlendirilmiştir (Erünsal, 1991:187). Haftanın beş günü açık olan bu kütüphanenin vakfiyesinde dışarıya ödünç kitap vermeyi yasaklayan maddeler vardır (Soysal, 1998: 206; Erünsal, 1991:258).

Sakıbiye Kütüphanesi: Bu kütüphane Muhammet Emin Sakıp Efendi tarafından 1280H/1863M tarihinde Akarbaşı semtinde yaptırılmıştır. Kitap mevcudu 150 dir (Ötüken, 1962; Emsen, 1960; Karakaş, 1995:125).

Şehbenderiye Kütüphanesi: Şehbenderiye Camisi içinde faydalanmak amacıyla Parmaksızzade Bekir Bey tarafından Vakfedilen 42 adet kitaptan oluşmuştur. Kütüphaneden çok bir cami kitaplığıdır. Kuruluş tarihi 1910 dur (Karakaş, 1995:124).

Haydariye Kütüphanesi: Haydariye Medresesi içinde bulunan kitaplıktır. Kitap sayısı 60 tır. Kuruluş tarihi bilinmiyor (Karakaş, 1995:127).

Nakıbzade Kütüphanesi: Ulu Cami içinde yer alan Nakıbzade Usameddin İbrahim Efendi Medresesi'nin içinde yaptırılmıştır. Kitap sayısı bilinmiyor (Karakaş, 1995:100).

Hacı Mustafa Hafız veya Halilürrahman Kütüphanesi: Hacı Hafız Mustafa Efendi tarafından kendi kitapları vakfedilerek kurulmuştur. Kuruluş tarihi 1312H/1895M olan bu kitaplığın kitap sayısı 250 dir. Bu kütüphaneden rehin karşılığı ödünç kitap alınabiliyordu (Karakaş, 1995:129).

Cumhuriyet Dönemi: Urfa Vilayeti ve Kütüphaneler

Büyük bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde yükselen yeni devlete kütüphaneler ve kitap yönünden kalan miras çoğunluğu İstanbul, Kastamonu ve Bursa illerinde olmak üzere düzensiz bir dağılım gösteren ve çoğunlukla yazma eserlerden oluşan kütüphanelerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl sonra 1925 tarihinde Maarif Nezareti Genel Müfettişi Hamit Zübeyr Koşay tarafından hazırlanan raporda Türkiye Cumhuriyetini oluşturan 64 il 395 ilçeden, 45 il ve 366 ilçenin kütüphaneden yoksun olduğu belirtilmiştir. Mevcut kütüphanelerden 40'tan fazlasının İstanbul, 15 tanesinin Kastamonu ve 11 tanesinin de Bursa ve çevresinde olması Cumhuriyete kalan kütüphane mirasının en önemli belgesidir (Koşay, 1961:36).

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye kütüphanelerini etkileyen iki önemli kanun çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 3 Mart 1924 tarihli 'Tevhid – i Tedrisat' Ka-

nunu, diğeri 30 Kasım 1925 tarihli 'Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Kanunu' dur. Bu kanunlarla medreseler kapatılmış ve bu kurumlardaki kütüphaneler belli merkezlerde toplanmıştır.

Şanlıurfa'nın ilk kütüphanesi diyebileceğimiz Maarif Kütüphanesi bu gelişmelerden sonra oluşturulmuştur.

Maarif Kütüphanesi: Daha sonraki kütüphanelerin nüvesini oluşturan bu kurum ilk Urfa valisi Fuat Bey tarafından kurulmuştur. Medreselerde bulunan kütüphanelerden istenilen yarar sağlanamadığı için buralardaki kitaplar hükümet parkı içinde oluşturulan Maarif Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Bu kütüphane geniş bir okuma salonu iki oda ve bir girişten oluşmuştur. Koleksiyonunda tanınmış yazarların ünlü eserleri ve ülke dahilinde yayınlanan aylık, haftalık dergiler ve günlük gazeteler yer alır (Salname 69).

Halkevi Kütüphanesi: 19 Şubat 1932 tarihinde açılan halkevleri ilk yaygın kütüphane hizmeti veren kurumlardır (Ozankaya, 1997:456; Tunçay, 1992:466). Şanlıurfa Şubesi 1934 yılında kurulmuştur. Halkevinin açılışından sonra bir kütüphanenin kurulması düşünülmüş, hükümet meydanında bulunan gürlütüden etkilenen özel idareye ait Maarif Kütüphanesi personeli ve kitaplarıyla birlikte halkevine devredilerek, kitaplar tasnif edilip kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Okuyucularının çoğunluğu gençlerden oluşan kütüphane, öğretmen, asker ve diğer meslek sahiplerinden tüm halkın yararlandığı kültür ve eğitim kurumları haline gelmiştir. Kitaplarını genel merkezden ve bağış yoluyla sağlayan Halkevi Kütüphanesi'nden salı günü dışında haftanın her günü sabah 08.00'ye kadar yararlanmak mümkün olmuştur (Urfa...,1935:21).

Uzun bir dönem halk kütüphanesi hizmeti de veren halkevi 1951 yılında çıkarılan 5830 sayılı Kanunla kapatılınca buradaki kütüphanede devre dışı kalmıştır (Karaçam,1970:19). Kitaplarının bir bölümü Şehir Kütüphanesine verilmiş büyük bir bölümü de tüm Türkiye genelinde olduğu gibi vandalist bir mantıkla merkeplerin sırgalarına doldurularak kasaba, bakkala, fırınlara satılmıştır (İpek, 1998: 25; İnan, 1972: 11). Halkevi kapandığı zaman Urfa'da 6 halkevi ve 18 halk odası faaliyettedir (Karadağ, 1988:95).

Şehir Kütüphanesi: Köprübaşında Osmanlı Bankası'nın yanında Hacı Yusuf Kamil Efendi'ye ait şimdiki Özel Şanmed Hastanesi'nin olduğu yerde hizmet veren tek katlı bir binaydı. Vehbi Kürkçüoğlu'nun müdürlüğünü yaptığı bu kütüphane 1958 yılından 1967 yılına kadar hizmette bulunmuştur (1998:25). 1968 yılında ise yapımı biten Şehitlik semtindeki binasına taşınmıştır. Halen bu binada halk kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi: 1968 tarihinde hizmete giren, Şanlıurfa'da kütüphane hizmetinin ağırlık noktasını oluşturan kütüphanedir. GAP'la birlikte artan nüfus en fazla halk kütüphanesini etkilemiştir. Zaten kıt olanaklarla ve asli görevinin dışında hizmet veren bu kütüphane, nüfus artışıyla birlikte gittikçe yetersizleşmiştir. Bugün Şanlıurfa'da 5 tanesi merkezde 9 tanesi ilçelerde olmak

üzere 14 adet kütüphane hizmet vermektedir. Bunlar:

Şanlıurfa'da

- 1)Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi
- 2)Şurkav Halk Kütüphanesi
- 3) Şair Nabi Kütüphanesi
- 4)Abdülkadir Karahan Kütüphanesi
- 5)Şanlıurfa Kültür Araştırma Vakfı Kütüphanesi

İlçelerde;

- 1)Akçakale İlçe Halk Kütüphanesi
- 2)Harran Fikret Otyam İlçe Halk Kütüphanesi
- 3)Halfeti İlçe Halk Kütüphanesi
- 4)Suruç 100. Yıl İlçe Halk Kütüphanesi
- 5)Bozova İlçe Halk Kütüphanesi
- 6)Hilvan İlçe Halk Kütüphanesi
- 7)Siverek İlçe Halk Kütüphanesi
- 8)Viranşehir İlçe Halk Kütüphanesi
- 9)Birecik İlçe Halk Kütüphanesi

Ceylanpınar ilçemizde kütüphane yoktur. Bu kütüphanelerin yanında çeşitli kurumlara ve vakıflara ait kütüphane yapıları da bulunmaktadır. Bu kütüphaneler daha sonra geniş bir şekilde ele alınacaktır.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, Nail. (1982). "Maarif-i Umumiye nezareti idaresinde bulunan mekatib-i İbtidaiye Rüşdiye, idadiye, aliye ile mekatibi hususiye ve ecnebiyenin ve darsaadette tahriri icra kılınan ve taşrada mevcut bulunan kütüphanelerin istatistiğini: 1311-1312 sene-i dersiyeye-i maliyesine mahsustur", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 31 (1): 11-11
- Baysal, Jale. (1987). *Kütüphanecilik alanında yeni kavramlar araçlar yöntemler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Çığ, Muazzez İlmiye. (1999). "Sümerde arşiv ve kitaplıklar", *Bilim ve Ütopya* (57): 73-75.
- Emsen, Şemim. (1960). "Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye kütüphanelerinin tarihçesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 8 (1-2):14-35.
- Erünsal, İsmail. (1991). *Türk kütüphaneleri tarihi 2: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı vakıf kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Gökçe, N ve S. Lloyd. (1952). "1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan Sultantepe (Urfa) kazısı", *Anatolian Studies*.
- Gültepe, Necati. (1987). "Kütüphanecilik tarihimizde vakıf kütüphaneciliğimizin müesseseleşmesi", *Türk Yurdu* 8 (6): 22-32.
- Gurney, O. R. "The Sultantepe tablets: A Preliminary note", *Anatolian Studies* 3: 25-35.
- İşıltan, Fikret. (1988). "Şanlı Urfa tarihine genel bir bakış: Tarihi ve kültürel boyutları", *Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu* içinde (57-65) İstanbul.
- İnan, Rauf. (1972). "Halkevi ülküsü ve gerçeği ve tragedyası", *Halkevleri Dergisi* (65).

- İpek, A. Naci. (1998). "Urfada kitap ve kütüphane", *Edessa* (2): 24-25.
- İslam Ansiklopedisi İslam alemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugati.* (1984). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karaçam, Nazif. (1970). "Halk aydını açısından halkevleri ve ulusal halk çakışması sorunu", *Halkevleri Dergisi* (42).
- Karadağ, Nurhan. (1998). *Halkevleri tiyatro çalışmaları (1932-1951)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karakaş, Mahmut. (1995). *Cumhuriyet öncesi Şanlıurfa'da kültür ve eğitim*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1960). "Kütüphanelere dair (1)", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 8(1-2): 36-40.
- Oğan, Ufuk. (1984). *Kütüphaneciliğe giriş*. Milli Eğitim Yayınları.
- Ötüken, Adnan. (1962). "Eski bir defter: 60 yıl önceki Türk kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 11(3-4):156-179.
- Segal, J.B. (1970). *Blessed city: Edessa*. Oxford: Oxford University Press.
- Soysal, Özer. (1998). *Türk kütüphaneciliği 2: Belgeler, kütüphane türleri, görevlendirme ilkeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- Şeşen, Ramazan. (1993). *Harran tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
- Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980.*(1992). Mete Tunçay (v.d.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Urfa hakkında, tabii coğrafi ve ictimai, iktisadi, tarihi, mülki malumat-ı camii: Salname 1927*(1998). Osmanlıca'dan Çev. Kemal Kapaklı. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Urfa Halkevi: Bir yıllık iş sayımı 23.2.934/23.2.935.* (1935). Urfa: Urfa Vilayet Matbaası.